

Received: 2022/2/6

Accepted: 2022/9/10

from 143 to 158

Nikoo Dialameh

Associate Professor, Department of
Islamic Education and Educational
Sciences, Imam Sadiq University
dialameh@isu.ac.ir

The educational implications of society lawfulness based on the holy Quran

Abstract

The aim of this study is to discover the educational implications of society lawfulness in the holy Quran. The main idea of this theory is based on the relationship of social events with human actions, a fact that reflects both the position of man in the realm of existence and his active role and the consequences of action during life events. The method used in the current research is qualitative comparative and conceptual development which is carried on by extracting the implications. The findings show that some of the implications of this theory in the area of educational goals are: strengthening the belief of educators in the rule of law over human society, enabling the discovery of relationships between events and human action and active exposure of educators to social events (whether intervention or action to prevent, control or benefit);

The implications in the field of educational principles are: the principle of internalization of unity of acts (Tawhid al-af'al) among educators and the need to address it in the curriculum in addition to theoretical monotheism, the principle of raising awareness and developing analytical skills of educators towards social events - in order to find meanings and discover relationships, the principle of foresight and avoidance from a present-bound view among educators. Also, some proposed educational methods have been expressed.

Keywords:

lawfulness of society, educational
implication, research implication,
Quranic theory

نیکو دیالمه

دانشیار گروه معارف اسلامی و علوم

تربیتی دانشگاه امام صادق^(ع)

dialameh@isu.ac.ir

چکیده

هدف از این پژوهش کشف دلالت‌های تربیتی نظریه‌ی قانونمندی اجتماع در قرآن کریم است. ایده‌ی اصلی این نظریه که وجهی جدایی‌ناپذیر از باور توحیدی و چگونگی فعل الهی در رابطه با انتخاب‌های بشری است، مبتنی بر رابطه‌مندی رویدادهای اجتماعی با کنش‌های انسانی است. واقعیتی که هم بیانگر موقعیت انسان در پهنه‌ی هستی و نقش فعال او و هم نشان‌دهنده‌ی پیامدهای عمل در خلال رویدادهای زندگی است. روش پژوهش کیفی از نوع قیاسی و توسعه‌ی مفهومی است که با استفاده از شیوه‌ی دلالت‌پژوهی انجام گرفته است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که برخی دلالت‌های این نظریه در زمینه‌ی اهداف تربیتی عبارت‌اند از: تقویت باورمندی متریان به حاکمیت قوانین اجتماعی، توانمندسازی کشف روابط میان رویدادها با کنش انسانی، مواجهه‌ی فعال متریان با رخداد‌های اجتماعی (اعم از مداخله یا اقدام برای پیشگیری، کنترل یا بهره‌مندی). دلالت‌ها در زمینه‌ی اصول تربیتی عبارت‌اند از: اصل درونی‌سازی توحید افعالی در متریان و ضرورت پرداختن به آن در برنامه‌ی درسی علاوه بر توحید نظری، اصل ارتقای سطح هشیاری و تحلیل تربی نسبت به رویدادهای اجتماعی برای معنایابی و کشف روابط، اصل آینده‌نگری و پرهیز از نگاه‌های محصور به زمان حال در متریان. روش‌های تربیتی پیشنهادی نیز برای تحقق این اصول بیان شده است.

واژگان کلیدی:

قانونمندی اجتماع، دلالت تربیتی،

دلالت پژوهی، نظریه‌ی قرآنی.

۱- بیان مسئله

آیات وحی در مسیر اهداف تربیتی خود، از وجود قوانین حاکم بر اجتماع به عنوان يك واقعیت انکارناپذیر خبر می‌دهد و مخاطب را نسبت به آگاهی آن تحریک و ترغیب می‌کند (آل عمران: ۱۳۷، نساء: ۲۶ محمد: ۱۰)^۱ و گاهی نیز به‌گونه‌ای خاص مصادیق آن را ذکر می‌نماید (انفال: ۵۳، توبه: ۳۹، فاطر: ۴۳).^۲ این آیات از اشتراک همه‌ی انسان‌ها در قوانینی تکوینی یا تشریحی که آثار وضعی دارد، حکایت می‌کند (ضرابی، ۱۳۹۳، ص ۸۵). قانونمندی هدایت، برکت، امهال، استدراج، مداوله، تعمیم، مکر، نصرت، اقتدار و عزت، تزکیه، استبدال، توفیق، تدافع، تغییر، صعود یا سقوط تمدن‌ها و مانند آن نمونه‌هایی از تبیین یک نظریه است که قرآن کریم به‌عنوان يك اعجاز علمی، در تحلیل‌های جامعه‌شناسانه و انسان‌شناسانه‌ی خود از آن پرده برمی‌دارد. بر اساس این، واکاوی و اندیشیدن درباره‌ی حوادث و رویدادهای تاریخ، به‌منظور تحصیل يك نظریه‌ی مبتنی بر استقرا مورد تأکید کتاب الهی است. (دیلمه، ۱۳۹۵، ص ۲۲۴-۲۰۷). درواقع، آنچه در اصطلاح اندیشمندان مسلمان، سنت تاریخی یا قانونمندی اجتماع نام گرفته و در قرآن کریم با تعبیر «سنه الله» ذکر شده است، ناظر به همین نظریه است. علامه طباطبائی تفاوت جوهری و اساسی میان سنت‌های الهی و دیگر سنت‌ها را در غایت و غرض از آن سنت‌ها می‌داند و معتقد است، هدف اسلام از ایجاد و تأسیس سنت این است که جهان هستی و دنیا به صلاح و خیر خود نائل شود (طباطبائی، ۱۳۷۶ ج ۴ ص ۲۳۹). ایده‌ی اصلی این نظریه مبتنی بر رابطه‌مندی رویدادهای اجتماعی با کنش‌های انسانی است، واقعیتی که هم بیانگر موقعیت انسان در پهنه‌ی هستی و نقش فعال او و هم نشان‌دهنده‌ی پیامدهای عمل در صحنه‌ی زندگی است.

از آنجاکه قرآن کریم در پی عملیات تغییرات بزرگ اجتماعی، یعنی اخراج از ظلمت به نور، است (ابراهیم: ۱؛ احزاب: ۴۳؛ حدید: ۹؛ طلاق: ۱۱)،^۳ انتخاب انسان در همسویی با پیامدهای مطلوب این قوانین بخش مهمی از تحقق این هدف را رقم خواهد زد؛ بنابراین، این آدمی است که با انتخاب خود برمی‌گزیند که مشمول کدام‌یک از این قوانین شود؟ و از این جهت، پیامد برخی انتخاب‌های انسان قابل پیش‌بینی است. از سویی، نظام اعتقادی و ارزشی هر مکتبی از منابع مهم در تعیین اهداف و اصول تربیتی و تصمیم‌گیری‌های برنامه‌ی درسی به‌شمار می‌آید و از آنجاکه نظریه‌ی قانونمندی اجتماع، به‌عنوان یک نظریه‌ی قرآنی، بخشی جدایی‌ناپذیر از باور توحیدی است، لازم است موردتوجه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت اسلامی قرار گیرد.

درواقع، فرایند هشیارسازی و تربیت متربی همسو با این نظریه، یکی از ضرورت‌هایی است که این امکان را به فرد و جامعه می‌دهد تا ضمن شناسایی جایگاه خود در عالم هستی، به‌گونه‌ای فعال، کارا و مؤثر حوادث و رویدادهای اجتماعی را پیش‌بینی و کنترل کند و با انتخاب‌های

۱- قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (آل عمران: ۱۳۷).

۲- ذَلِكَ يَأْتِي اللَّهَ لَمْ يَكْ مَعْبُورًا رِغْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُعْذِرُوا مَا يَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (انفال: ۵۳).

۳- كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (ابراهیم: ۱).

صحیح، پیامدهای همسو با غایت هستی را برای خود و جامعه رقم زند؛ زیرا توجه به این قوانین به صورت مستقیم در تغییر و دگرگون‌سازی عملی جامعه و فرد تأثیرگذارند (صدر، ۱۳۶۹، ص ۸۲). با وجود این، تاکنون هیچ پژوهشی در حیطه‌ی تعلیم و تربیت ناظر به چگونگی آگاه‌سازی متریبان از این قوانین صورت نگرفته است، درحالی‌که تأکید خود قرآن کریم به جریان داشتن این قوانین در زندگی انسان و تلاش برای آگاه‌سازی مخاطبان، به ویژه در ساحت‌های تربیت اعتقادی و اجتماعی، نشان‌دهنده‌ی ضرورت واکاوی‌های روشمند علمی در این عرصه است. ضمن اینکه علاوه بر محتوای قرآن کریم، شایسته است اسلوب و روش این کتاب انسان‌ساز نیز در برنامه‌ریزی‌های تربیتی همواره مورد توجه قرار گیرد. به این منظور، پرسش‌های پژوهش معطوف به این است که نخست، ایده‌های اصلی نظریه‌ی قانونمندی اجتماع در قرآن کریم چیست؛ دوم، این ایده‌ها چه دلالت‌هایی در حیطه‌ی اهداف، اصول و روش‌های تربیت اسلامی دارد؟

پیشینه‌ی پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی با عنوان سنت‌های الهی یا اجتماعی و تاریخی صورت گرفته است. مجموع این پژوهش‌ها را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد: دسته‌ی اول مقالاتی هستند که به بررسی کلی سنت‌ها در قالب مفهوم‌شناسی و آثار و پیامدهای آن پرداخته‌اند؛ از جمله: رجبی (۱۳۸۹) در پژوهش «سنت‌های اجتماعی در قرآن و ویژگی‌ها و مبادی و روش کشف سنت‌ها»، استناد به خدا، تبدیل‌ناپذیری، سازگاری با اختیار انسان و پیوند با زندگی اجتماعی انسان را از جمله‌ی ویژگی‌ها دانسته است؛ همچنین ضرابی (۱۳۹۳) در مقاله‌ی «سنت‌های تربیت ساز در المیزان»، به برخی از سنت‌های ابتلا و استدراج و املاء و... در تفسیر المیزان پرداخته است. رفعت‌نژاد و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش «مدالیل تربیتی سنت‌های الهی با تأکید بر بُعد شناختی»، به این نتیجه رسیده‌اند که آیات مرتبط به سنت‌های هدایت مؤمنان و زیادت ضلالت کفار و منافقان در نگاهی معرفت‌شناختی، نظارت الهی و اراده‌ی مطلقه‌ی الهی در باب خداشناسی، آیات امانت، اختلاف درجات و نفی حرج در بخش شناخت انسان، سنت‌های اجل محتوم و ابتلا درباره‌ی شناخت دنیا و درنهایت، سنت‌های مربوط به آگاهی انسان از نتایج اعمال در بحث شناخت دنیا، در جهت‌دهی سیر تربیت دینی انسان به‌ویژه در بعد شناختی آن، نقشی اثرگذار و معنادار دارد. جعفری‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش «نقش سنت‌های الهی در تداوم انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری»، به این نتیجه دست یافتند که برخلاف نظریه‌های رایج، از نظر رهبری وقوع واکنش چرخشی در این انقلاب کاملاً محتمل است؛ اما از طریق شناخت سنن الهی و عمل صحیح و به‌موقع به این سنن از سوی مسئولان، خواص و مردم می‌توان با آن مقابله کرد.

دسته‌ی دوم، پژوهش‌هایی هستند که به بررسی سنت‌ها در چارچوب سوره‌ای خاص پرداخته‌اند؛ از جمله: فهیمی (۱۳۸۷) در مقاله‌ی «سنت‌های الهی-تاریخی در دو سوره‌ی رعد و ابراهیم» و یا غفاری‌فر و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش «نگاه فرایندی به سنت‌های اجتماعی در سوره‌ی اسراء».

دسته‌ی سوم مبتنی بر واکاوی یکی از سنن الهی در قرآن کریم است. پژوهش‌های «بررسی تطبیقی «سنت امداد» در قرآن کریم و عهد عتیق» (صفائی، ۱۳۹۱) و «بررسی سنت اجتماعی مداوله و اهداف آن در قرآن کریم» (دیلمه، ۱۳۹۵) از این دسته به‌شمار می‌روند.

مقاله‌ی چهارم پژوهش‌هایی است که به بررسی سنت‌های الهی در ارتباط با حوزه‌ی دانشی خاص پرداخته است؛ از جمله: «تبیین جامعه‌شناختی برخی از سنت‌های اجتماعی قرآن» (رجبی، ۱۳۹۰)؛ «مدیریت اسلامی، مدیریت مبتنی بر سنت‌های الهی» (افضلی، ۱۳۹۵)؛ «معرفی سازمان سنت‌گرا در مقایسه با سازمان نیوتنی و کوانتومی» (رحمانی، ۱۳۹۷)؛ «سنت پژوهی رویکردی نوین در آینده‌پژوهی سنت رزق» (غفورزاده آرانی و همکاران، ۱۳۹۹).

همان‌طور که دیده می‌شود، هیچ‌یک از این پژوهش‌ها در حوزه‌ی دانشی علوم تربیتی، آن‌هم با نگاه تأثیر این نظریه در مبانی و اصول و روش‌های تربیت، آن‌چنان‌که مدنظر این پژوهش است، ورود پیدا نکرده و با توجه به ارتباط تنگاتنگ این سنت‌ها با زندگی اجتماعی انسان، پژوهشی برای این منظور ضروری به‌نظر می‌رسد.

۲- روش پژوهش

روش این پژوهش کیفی از نوع قیاسی و توسعه‌ی مفهومی است که با استفاده از شیوه‌ی دلالت‌پژوهی انجام‌گرفته است. دلالت‌پژوهی به مفهوم اقتباس دانش، رشته‌ای علمی برای تدقیق، بهبود یا بسط دانش رشته‌ی دیگر (اعم از همگون یا ناهمگون) است؛ مبادله‌ای وام‌گونه از دانشی از یک ساحت برای دانشی در ساحت دیگر است. آنچه در این روش استفاده می‌شود، می‌تواند مکاتب، فلسفه‌ها، پارادایم‌ها، نظریه‌ها، مدل، فنون و حتی ایده‌های پراکنده در یک رشته‌ی علمی باشد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵، ص ۳۹-۷۱). مقصود از دلالت‌پژوهی تربیتی تأثیر و پیامدهای یک نظریه یا پارادایم در حیطه‌ی اهداف، مبانی، اصول و روش‌های تربیتی یا برنامه‌ی درسی (هدف، محتوا، روش و فرایند یاددهی و یادگیری و ارزشیابی) است. پژوهش حاضر در مرحله‌ی اول، از طریق بررسی متن قرآن کریم، به گردآوری آیات مرتبط با موضوع و نمونه‌گیری هدفمند آیات پرداخته است. این امر در ابتدا از طریق کلیدواژه‌های سنت‌الله و کلمه‌الله و سپس آیاتی صورت گرفت که از حیث محتوا، ناظر به قاعده‌مند بودن فعل الهی در برابر کنش‌های اجتماعی است. پس از بررسی آیات منتخب، با مراجعه به تفاسیر معتبر و مطالعه‌ی آثار و منابع مرتبط دیگر، تحلیل داده‌ها انجام شد و ایده‌های اصلی نظریه استخراج گردید و در مرحله‌ی نهایی، با توجه به چارچوب عناصر تربیتی دلالت آن ایده‌ها در عناصر کلیدی تعلیم و تربیت به شکل نظام‌مند تبیین شد.

۳- نظریه‌ی قانونمندی اجتماع

در علوم انسانی پرسش بنیادینی مطرح است که آیا زندگی اجتماعی و تحولات تاریخ بشر امری تصادفی است و یا اینکه مانند امور طبیعی از قواعد و قوانینی تبعیت می‌کند و اگر چنین است، این قواعد و قوانین کدام‌اند و منشأ آن‌ها از کجاست؟ (بلیکی، ۱۳۹۱، ص ۳۲). از دیدگاه قرآن، کریم نظم

یا الگوهای ثابت از پیش تعیین شده و قابل کشف درباره‌ی پدیده‌ها و واقعیت‌ها، به طبیعت و قوانین تجربی محض اختصاص ندارد، بلکه دربرگیرنده‌ی اجتماع انسانی نیز هست (دیالمه، ۱۳۹۰، ص ۹۳). در دوران مدرن، پارادایم حاکم این بود که بر تاریخ اجتماعی قواعدی حاکم است که زندگی بشر را مانند یک ماشین به آینده‌ای مشخص سوق می‌دهد. خاستگاه این قوانین طبیعت بشر و اجتماعی بشری است و انسان‌ها ناآگاهانه و به شکل غیرارادی، تحت سلطه‌ی این ماشین اجتماعی به پیش می‌روند (روستا، ۱۳۹۸، ص ۸). برخلاف این دیدگاه جبرانگار، متفکران مسلمان نیمه‌ی اول قرن بیستم، به مقابله با جامعه‌شناسی پوزیتیویستی و به‌ویژه نظریات مارکسیستی برخاستند و با الهام از آیات قرآن کریم، به پردازش مفهوم «سنن الهی» به‌عنوان بدیل اسلامی قوانین تاریخ پرداختند. این متفکران قانونمندی اجتماعی را پذیرفتند؛ اما با الهام از قرآن کریم، سه شاخص مهم در آن مطرح کردند: الهی بودن این قوانین، ماهیت این قوانین که صرفاً به قوانین محسوس محدود نمی‌شود و قوانین ماوراءالطبیعه نیز بر آن افزوده می‌گردد و سوم، تقسیم آن به دو دسته‌ی قطعی و مشروط بودن تا جایگاه اراده‌ی اجتماعی بشر در آن تثبیت شود (جعفری‌نژاد، ۱۳۹۹، ص ۲۴۵). شهید محمدباقر صدر، از نظریه‌پردازان مهم این عرصه، در این‌باره می‌گوید: سنن الهی روابط کورکورانه نیست، وصفی ثابت و غیرقابل تخلف دارد و عمومیت و کلیت این قوانین سنن تاریخ را جنبه علمی می‌بخشد؛ زیرا قوانین علمی مهم‌ترین امتیازش این است که فراگیر است و کلیت دارد و قابل تخلف نیست. عمومیت که قرآن روی آن تأکید دارد، خدایی بودن این سنت‌ها است. سنن تاریخی ربانی است؛ یعنی هر قانونی یک قاعده‌ی الهی است. این برای پرورش اندیشه‌ی وابستگی انسان به خداست؛ یعنی موقعی می‌تواند از نظم کامل جهان در میدان‌های مختلف قوانین و سنت‌های حاکم بر طبیعت برخوردار باشد که از خدا فاصله نگیرد؛ زیرا خداوند قدرت‌ش را از خلال همین سنت‌ها اعمال می‌کند و از همین طریق، حکمت و تدبیر او در عالم مجسم می‌شود (صدر، بی‌تا، ص ۱۴۱). از این منظر، انسان مرکز ثقل حرکت تاریخ است و روشن است که محتوای داخلی انسان مرکز ثقل است و نه اندام فیزیکی او. مراد از «ما بآنفس» در آیه‌ی شریفه‌ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱)، محتوای درونی انسان است و محتوای داخلی انسان عبارت است از آرمان‌نهایی یا الگوی والایی که می‌سازد؛ زیرا این همان الگوست که مقاصد و اهداف از آن می‌شکفتد و مقاصد و اهداف انگیزه‌های همه‌ی فعالیت‌ها در صحنه تاریخ را می‌سازند؛ پس ساختن و پرداختن الگوی والا، درواقع شالوده‌ی محتوای درونی انسان است (ترخان، ۱۳۹۷، ص ۱۳۱)، امری که بر پایه‌های بینش و گرایش و رفتارهای آدمی یا به‌عبارت‌دیگر، مبتنی بر رفتار جوانحی و جوارحی انسان است.

بر اساس این، قرآن کریم توجه انسانها را به سنتهای قطعی اعمال‌شده در امت‌های گذشته جلب می‌کند، بدان امید که آدمیان از دیدگاه آن، به حیات خویش نظر بیفکنند و تحقق آن قوانین در موارد مشابه را دست‌مایه‌ی عبرت قرار دهند. اگر تاریخ جوامع را مجموعه‌ای از حوادث متفرق بدون قاعده و قانون بدانیم، شفافیت لازم برای نظر و عبرت را نخواهد داشت (آصفی، ۱۳۸۵، ص ۲۹). این امر به‌خودی‌خود، توانایی دستیابی به الگوی مطلوب رفتار انسانی را در پارادایم قوانین الهی محقق خواهد ساخت. پروفسور حامد الگار درباره‌ی ثابت و دائمی بودن سنت‌های

الهی می‌گوید: در قرآن، واژه‌ی سنت درباره‌ی امور مختلفی به‌کار می‌رود که مستقیماً به سنت پیامبر^(ص) مربوط نمی‌شود؛ بنابراین، خداوند خود را به داشتن سنت، یعنی نحوه‌ی رفتاری ریشه‌دار تزلزل‌ناپذیر و ثابت یا رشته‌ای از هنجارها توصیف می‌کند که می‌تواند از افعال پروردگار استنباط کرد (الگار، ۱۳۸۳، ص ۹۰).

مطابق نظریه‌ی قانونمندی اجتماع، این قوانین در دو سطح در جریان است: ۱. سنت‌های فرادستی یا سنت‌هایی که خارج از حیطه‌ی فعل انسان همواره جاری است (همانند سنت هدایت، ابتلا، امداد و...). این نوع تعداد محدودی از این قوانین را به خود اختصاص می‌دهد؛ ۲. سنت‌هایی که جریان یافتن آن‌ها مشروط به فعل انسان است (همانند توفیق، تغییر، اقتدار اجتماعی، استبدال، مکر، املا و امهال، نصرت، تعمیم و...). در این پژوهش قوانینی مدنظر است که مشروط به رفتار جوانحی یا جوارحی انسان است و نه مطلق، چه عمل فردی باشد و چه اجتماعی. برای آشنایی بیشتر به محتوای برخی از این قوانین در ذیل اشاره می‌شود:

قاعده‌ی تغییر: رابطه‌ی تحول باطنی انسان با وضعیت اجتماعی (انفال: ۵۳؛ رعد: ۱۱)؛

قاعده‌ی اقتدار اجتماعی: تأثیر وفاق و همبستگی اجتماعی در اقتدار اجتماعی (انفال: ۴۶)؛

قاعده‌ی تعمیم: رابطه‌ی رضایتمندی بر عمل با برخورداری از پیامدهای آن (شمس: ۱۵-۱۱)؛

قاعده‌ی توفیق: تأثیر استقامت و پایداری در موفقیت و عنایت ویژه‌ی الهی (جن: ۱۶)؛

قاعده‌ی برکت: تأثیر ایمان و تقوای جمعی در نزول برکات مادی و معنوی (اعراف: ۹۶)؛

قاعده‌ی اختلاف: رابطه‌ی فزون‌خواهی (بغی) عالمان دینی با فرقه‌گرایی (بقره: ۲۱۳؛ آل‌عمران: ۱۹).

۱-۳- ایده‌های اصلی نظریه

بی‌تردید پیشرفت یا پسرفت جوامع در بستر قوانین علمی و علی اجتماعی شکل می‌گیرد و شناخت این قوانین یا غفلت از آن‌ها می‌تواند آثار و نتایج مثبت یا منفی در راستای حرکت به‌سوی آرمان‌ها پدید آورد (ترخان، ۱۳۹۷، ص ۱۵۲-۱۲۵). نظریه‌ی قانونمندی اجتماعی بر ایده‌هایی استوار است که انسان‌ها با آگاهی از آن می‌توانند پیشرفت یا حرکت به‌سوی آرمان‌ها را تسریع بخشند. قرآن مجید در بیش از دو‌بیست آیه، با بیان‌های مختلف و ضمن بیان سرنوشت امت‌های پیشین، قانون‌مند بودن زندگی اجتماعی را متذکر شده است (رجبی، ۱۳۸۹، ص ۱۷). با توجه به تحلیل مفهومی برگرفته از واکاوی تفاسیر که از مجموعه آیات مرتبط به این حیطه صورت گرفت، ایده‌های اصلی این نظریه مطابق کلیدی‌ترین آیات قرآن کریم استخراج گردید که در جدول زیر با نمونه‌ای از آیات نشان داده شده است.

جدول شماره‌ی ۱. ایده‌های کلیدی نظریه

مستندات قرآنی	ایده‌های کلیدی نظریه
<p>قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (آل‌عمران: ۱۳۷).</p> <p>فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوُا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (غافر: ۸۵).</p>	<p>۱- اجتماع انسانی همانند عالم طبیعت، بالذات قانونمند است.</p>
<p>فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوُا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (همان).</p> <p>سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (فتح: ۲۳).</p>	<p>۲- این قوانین منشأ الهی دارد.</p>
<p>مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ (مائده: ۷۵).</p> <p>سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (احزاب: ۶۲).</p>	<p>۳- این قوانین همواره در عالم هستی استمرار و تداوم دارند.</p>
<p>وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مَبْدَلُ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ (انعام: ۳۴).</p> <p>...فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأُولِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا... (فاطر: ۴۳).</p>	<p>۴- قوانین اجتماعی جانشین‌پذیر نیستند.</p>
<p>سُنَّةٌ مِمَّنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدَ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (اسراء: ۷۷).</p> <p>اسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأُولِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (فاطر: ۴۳).</p>	<p>۵- قوانین اجتماعی به لحاظ متعلق دگرگون‌پذیر نیستند.</p>
<p>أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْتُمُ الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَرُدُّرَأُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (بقره: ۲۱۴).</p>	<p>۶- قوانین اجتماعی جهان‌شمول و فراگیر هستند و هیچ فرد یا گروهی از آن مستثنا نیست.</p>
<p>... وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالِكُمْ (محمد: ۳۸).</p> <p>وَأَلَوْ اسْتَقَامُوا عَلَىٰ الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا (جن: ۱۶).</p>	<p>۷- این قوانین با فعل انسان جریان می‌یابد؛ بدین معنا که آدمیان با هر انتخابی، خود را مشمول یک یا چند قانون قرار می‌دهند (مثبت یا منفی).</p>
<p>وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (اعراف: ۹۶).</p> <p>وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَتَازَعُوا فَعْتَاسًا فَتَفْسَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَأَصِرُوا بِإِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (انفال: ۴۶).</p>	<p>۸- میان فعل انسان و رخدادهای اجتماعی (مثبت یا منفی) رابطه وجود دارد.</p>
<p>وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمَنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (نحل: ۱۱۲).</p> <p>مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَ فِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ (توبه: ۱۷).</p>	<p>۹- قوانین اجتماعی شرایط تراحم و تأثیر و تأثر دارند. چه بسا سنتی از پیامد سنت دیگر بکاهد یا زمینه‌ی جریان آن را به‌کلی از بین ببرد یا از بروز و ظهور پیامد خاص آن جلوگیری کند، همچنان‌که در قوانین طبیعی وجود دارد.</p>

مستندات قرآنی	ایده‌های کلیدی نظریه
<p>قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (انعام: ۱۱). أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ دَمَرَاللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لِلْكَافِرِينَ أَمَثَالُهَا (محمد: ۱۰).</p>	<p>۱۰- قوانین اجتماعی قابل‌کشف و تبیین هستند.</p>
<p>فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِن تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (حج: ۴۶).</p>	<p>۱۱- میان‌شناخت این قوانین و رشد معنوی انسان رابطه وجود دارد. (سنت‌های اجتماعی معنابخش حوادث و رویدادهای زندگی هستند و تأمل در آن، گوش و چشم معنوی انسان را می‌گشاید).</p>

۴- مبانی نظریه‌ی قانونمندی اجتماع

تأمل در آیات شریفه‌ی قرآن کریم و استخراج ایده‌های کلیدی که در جدول بالا بدان اشاره شده است، پرده از مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی این نظریه برمی‌دارد که به مهم‌ترین آن‌ها در ذیل اشاره می‌گردد:

۴-۱- مبانی هستی‌شناختی نظریه

- اجتماع انسانی، همانند عالم طبیعت، قانونمند است.
- قوانین اجتماعی (هنجارهای تعبیه‌شده در عالم هستی) بیانگر سامانه‌ی (ساختار) حرکت در عالم هستی و تبیین‌کننده‌ی عمل، رشد و چگونگی تحول فردی و اجتماعی است.
- جهت‌مندی این قوانین نشان می‌دهد که اساس عالم بر تربیت است (تربیت انسان و جامعه برای هدف غایی تربیت اسلامی).
- شمولیت، استمرار، دگرگون‌نشدن در این قوانین وجود دارد.
- وجود شرایط تراحم و تأثیر و تأثر در قوانین اجتماعی؛ چه بسا سنتی از پیامد سنت دیگر بکاهد یا زمینه‌ی جریان آن را به‌کلی از بین ببرد یا از بروز و ظهور پیامد خاص آن جلوگیری کند، همچنان‌که در قوانین طبیعی وجود دارد.
- امکان تبدیل کردن حوادث غیرمنتظره به رخدادهای مورد انتظار و قابل‌پیش‌بینی بر اساس قوانین در جامعه انسانی وجود دارد.

۴-۲- مبانی انسان‌شناختی نظریه

- انسان مختاری احاطه‌شده در قوانین اجتماعی است.
- انسان در فعال شدن و جریان یافتن قوانین اجتماعی نقش عاملیت دارد (با انتخاب‌های خود فعال‌کننده‌ی این قوانین است).
- انسان این قابلیت را دارد که با توجه به نوع فعل، سنت‌های مختلفی را فعال کند و راه را برای

- تحقق پیامدهای گوناگون هموار سازد، به‌گونه‌ای که فعلی پیامدهای فعل دیگر را حذف سازد.
- امکان‌مندی انسان در مهندسی جامعه‌ی مطلوب انسانی از طریق همسویی با پیامدهای مطلوب این قوانین.
- رشد معنوی انسان (معنایابی) درگرو ایمان به این قوانین است (شناخت توحید در حیطه‌ی تربیت اعتقادی و معنایابی حوادث در حیطه‌ی تربیت اجتماعی).
- توازن احساس خوف و امنیت، به‌عنوان دو عنصر کلیدی در تربیت انسان، محصول باور و تأمل در این قوانین است.

۴-۳- مبانی معرفت‌شناختی نظریه

- قوانین اجتماعی قابل‌شناسایی است و انسان به کمک آموزه‌های وحیانی، توانایی شناخت و تبیین آن را دارد.
- شناخت این قوانین به‌مثابه فعل الهی، با شناخت انسان از توحید و تعمیق آن در زندگی مرتبط است.

۵. دلالت‌های تربیتی نظریه

تعلیم و تربیت مستلزم شناخت مقام و موقع انسان بنا بر جریان تاریخ و تمدن از یک‌سو و شناخت مراتب حیات و انطباق آن با مراحل ترقی و تکامل مرتبی از سوی دیگر است (کرمعلیان، ۱۳۸۵، ص ۱۷۱)؛ به‌عبارت‌دیگر، مبانی تعلیم و تربیت از موقع آدمی و امکانات و محدودیت‌هایش و نیز از ضرورت‌هایی بحث می‌کند که حیاتش همواره تحت تأثیر آن‌هاست (شکوهی، ۱۳۷۰، ص ۶۱). این نظریه در بطن خود حاوی دلالت‌هایی در زمینه‌ی اهداف، اصول و روش‌های تربیتی است که در ذیل بدان اشاره شده است.

۵-۱- دلالت‌های تربیتی نظریه در زمینه‌ی اهداف

هدف امری است مورد آگاهی، مطلوب، برانگیزاننده و جهت دهنده به فعل اختیاری که آدمی یا فاعل مختار برای رسیدن به آن تلاش می‌کند. (مصباح و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۲۱۳) هدف از عناصر اصلی تعلیم و تربیت به‌شمار می‌رود که بدون آن جریان پیچیده و درازمدت تربیت نه فرجام روشن و نه مسیر حرکت مشخصی خواهد داشت. آرمان‌ها، مقاصد و اهداف آموزشی در جهت‌دهی به نظام آموزشی، تغییر فرآیند یاددهی و یادگیری و انتخاب روش، انتخاب محتوا و ارزشیابی از برنامه‌ها نقش اساسی ایفا می‌کنند. اگر تعلیم و تربیت را صیورت و تحول آدمی از وضع موجود به وضع مطلوب تلقی کنیم بدون شک این تحول نیازمند به آگاهی از هدف و مجموعه اهدافی است که جهت و مسیر حرکت و منزل‌نهایی آن را مشخص می‌سازد. (کرمعلیان، ۱۳۸۵، ص ۱۶۶) باور قانونمندی تاریخ و اجتماع انسانی ضرورت هدف‌گیری موارد زیر را در تربیت متریبان به‌عنوان اهداف واسطی در پی خواهد داشت:

- باورمندی متریبان به حاکمیت قوانین اجتماعی
- ژرف‌نگری و حساسیت به رویدادها و تغییر و تحولات زندگی
- توانمندی فکری در کشف روابط حاکم بر فعل انسان و پدیده‌ها
- مواجهه‌ی هدفمند متریبان با رخداد‌های اجتماعی (مداخله و اقدام اعم از پیشگیری، کنترل، بهره‌مندی)
- تلاش برای همسوسازی خود با قوانین و سنت‌های اجتماعی و بهره‌مندی از هنجارهای مطلوب تعبیه‌شده در عالم هستی

۲-۵- دلالت‌های تربیتی نظریه در زمینه‌ی اصول

مراد از اصول قواعدی است که به‌منزله‌ی راهنمای عمل، تدابیر تعلیمی و تربیتی ما را هدایت می‌کنند (باقری، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۸۷). نظریه‌ی قانونمندی اجتماع ناظر به سه بایسته‌ی مهم با زیرمقوله‌هایی است که در ذیل بدان اشاره‌شده است:

الف. اصل آگاهی‌بخشی و درونی‌سازی قوانین حاکم بر اجتماع انسانی در متریبان که ضرورت توجه مریبان به برخی تحولات در برنامه‌ی درسی در فرایند تربیت است؛ ازجمله: ضرورت چرخش از مفاهیم توحید نظری صرف به توحید افعالی در محتوای برنامه‌ی درسی و تبیین برخی از این قوانین متناسب با سطح تربی.

ب. ارتقای سطح هشیاری و تحلیل تربی نسبت به رویداد‌های اجتماعی برای معنایابی و کشف روابط؛ ازجمله: ضرورت چرخش از دیدگاه‌های سطحی و تفکیکی به دیدگاه‌های ارتباط‌نگر به رویدادها؛ این امر می‌تواند از طریق درگیر کردن متریبان با حوادث و رویداد‌های اجتماعی به هدف اندیشه‌ورزی و تأمل در پیامدهای اجتماعی انتخاب‌های انسان صورت گیرد.

ج. اصل آماده‌سازی در مواجهه‌ی هدفمند متریبان با رخداد‌های اجتماعی (پیشگیری، کنترل، بهره‌مندی): این اصل ضرورت چرخش از نگرش‌های محصور به زمان حال به دیدگاه‌های آینده‌پژوهی در آموزش‌ها و محورهای پژوهش را در پی خواهد داشت. این امر مستلزم زمینه‌سازی برای تقسیم آینده به آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب از سوی متریبان و یافتن نقش فعال خود در این جهت است.

۳-۵- دلالت‌های تربیتی نظریه در زمینه‌ی روش

منظور از روش‌ها، راه‌ها و شیوه‌های رسیدن به اهداف مختلف تربیت است (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۴۴۵) برخی نیز روش‌ها را شیوه‌ها و راه‌های تحقق اصول دانسته‌اند. با توجه به دلالت‌های روشی این نظریه، پیشنهاد‌های زیر قابل‌طرح است:

- مطالعه‌ی هدفمند تاریخ و سرگذشت جوامع و ملت‌ها با هدف تقویت مهارت نشانه‌یابی و ارتقای سطح تحلیل و اعتبار در تربی؛ ساعاتی از دروس دینی، تاریخ یا ادبیات می‌تواند به این مهم اختصاص یابد.

- بهره‌گیری از رمان‌ها، داستان‌ها، تئاتر و فیلم و کارتون و پویانمایی و سایر ابزارهای رسانه‌ای در ترسیم این قوانین و پیامدهای آن برای متربیان (به هدف تحقق همزادپنداری)؛ پیچیده بودن این رمان‌ها و فیلم‌ها برای سطوح بالاتر به‌گونه‌ای که نشانگر متغیرهای وابسته‌ی متعدد باشد، بسیار کارساز است.
- اختصاص بخش‌هایی از ساعات پرورشی و یا کتاب‌خوانی برای آشنایی با رویدادهای تاریخی ملی یا جهانی که نشانگر تحقق یک یا چند نمونه‌ی مصداقی از قوانین اجتماعی است؛ به‌عنوان نمونه، مصادیقی چون تأثیر نزاع و کشمکش اجتماعی در از بین رفتن اقتدار اجتماعی (انفال: ۴۶) و یا رابطه‌ی پیدایش فرقه‌های انحرافی با فزون‌طلبی عالمان دینی (بقره: ۲۱۳؛ آل‌عمران: ۱۹؛ شوری: ۱۴؛ جاثیه: ۱۷) از جمله مواردی است که می‌توان متربیان را از طریق فرایند تربیت، نسبت به آن حساس کرد.
- فراهم کردن زمینه‌ی عبرت‌گیری از تجربیات دیگران و ترغیب متربیان به کشف این روابط در زندگی خود یا نزدیکان (ایفای نقش حمایتی مربیان در بسترسازی این امر).
- طراحی اردوهای علمی هدفمند برای نهادینه‌سازی این قوانین به‌عنوان مرجع درونی هدایتگر در زندگی؛ به‌عنوان مثال، برنامه‌ی کاروان راهیان نور می‌تواند مشتمل بر موردکاوی برای کشف علل و عوامل شکست یا پیروزی باشد که در قالب گفتگوهای علمی پس از اردو یا در خلال آن شکل گیرد.

جدول شماره ۲. دلالت‌های تربیتی نظریه

عناصر	انسان‌شناسی	اهداف تربیتی	اصول تربیتی	بایسته‌های نظام آموزشی	روش تربیتی
ایده‌های کلیدی	دلالت ۱	دلالت ۲	دلالت ۳	دلالت ۴	دلالت ۵
۱. قانونمندی اجتماع	انسان مختاری احاطه‌شده در قوانین اجتماعی است.	تربیت متربیان آگاه و باورمند به قوانین اجتماعی	اعطای بینش (آگاهی‌بخشی و درونی‌سازی قوانین در متربیان، به‌عنوان مرجع هدایتگر درونی)	محوریت توحید افعالی در محتوای برنامه‌ی درسی	اختصاص بخش‌هایی از دروس دینی و تاریخ و ادبیات به تبیین قوانین اجتماعی
۲. امکان شناخت و کشف قوانین اجتماعی وجود دارد.	انسان توانایی شناخت و کشف روابط حاکم بر فعل انسان و رخدادها و اجتماعی را دارد.	تربیت متربیان ژرف‌نگر به رخدادها و توانمند در کشف روابط	ارتقای سطح هشیاری و تحلیل متربیان در نگاه به رویدادهای زندگی و کشف قوانین	محوریت دیدگاه ارتباط‌نگر در برنامه‌ی درسی به‌جای دیدگاه تفکیکی	ورود رخدادها و اجتماعی به کلاس درس با هدف کشف قوانین حاکم

عناصر	انسان‌شناسی	اهداف تربیتی	اصول تربیتی	بایسته‌های نظام آموزشی	روش تربیتی
ایده‌های کلیدی	دالالت ۱	دالالت ۲	دالالت ۳	دالالت ۴	دالالت ۵
۳. عاملیت انسان در فعال‌سازی قوانین (رابطه‌ی فعل انسان با رخداد‌های اجتماعی)	انسان امکان‌گزينش قوانین اجتماعی را دارد و با هر انتخابی، مشمول یک یا چند قانون اجتماعی می‌شود.	تربیت متریبانی فعال، کارا و تأثیرگذار در رویدادهای اجتماعی	توانمندسازی متریبان در تثبیت یا تغییر یا اصلاح شرایط اجتماعی	تدوین برنامه‌ی درسی با محوریت نقش‌آفرینی اجتماعی متریبان	بهره‌گیری از ابزارهایی مانند فیلم، رمان، تئاتر، کارتون و پویانمایی در ترسیم رابطه‌ی انتخاب‌ها با پیامدهای اجتماعی
۴. پیش‌بینی‌پذیری حوادث و رویدادهای اجتماعی	آینده از پیش تعیین شده نیست بلکه از کنش افراد تأثیر می‌پذیرد	تربیت متریبان آینده‌نگر با هدف مواجهه‌ی هوشمندانه با رویدادهای اجتماعی اعم از پیشگیری، کنترل، بهره‌مندی	اصل مسئولیت‌پذیری و آمادگی متریبی برای اقدام و مداخله (آینده‌ی هر جامعه به‌وسیله‌ی تصمیمات و عملکرد آدمیان و تفسیر آنان از گذشته شکل می‌گیرد).	رویکرد آینده‌پژوهی در طراحی برنامه‌های درسی	اختصاص ساعات پرورشی و کتاب‌خوانی به طرح مسائل اجتماعی و فراهم کردن زمینه‌ی گفتگو برای طبقه‌بندی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب از دیدگاه متریبان
۵. رابطه‌ی شناخت قوانین اجتماعی با رشد معنوی انسان	رشد معنوی انسان با شناخت قوانین اجتماعی پیوند خورده است.	تقویت معنایابی و نگاه آیه‌ای به رویدادهای اجتماعی در متریبان	اصل تعقل و اندیشه‌ورزی در رویدادها برای کشف و تبیین قوانین اجتماعی	فراهم کردن بستر اندیشه‌ورزی در برنامه‌ی درسی	طراحی اردوهای علمی هدفمند در تبیین این قوانین (به‌عنوان مثال بهره‌گیری از کاروان راهیان نور)

۶- نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ایده‌های اصلی نظریه‌ی قانونمندی اجتماع برگرفته از مبانی هستی‌شناختی و جامعه‌شناختی توحیدی است و بیانگر امکان کشف و شناخت این قوانین، پیش‌بینی‌پذیری حوادث و رویدادهای اجتماعی، عاملیت انسان در فعال‌سازی این قوانین و رابطه‌ی

شناخت این قوانین با رشد معنوی انسان است. این ایده‌ها با تحقیقات پیشین درباره‌ی سنت‌ها همخوانی دارد؛ اما از آنجاکه هیچ‌یک از پژوهش‌های انجام‌شده با عناصر تعلیم و تربیت مرتبط نبود، دلالت‌های استخراج‌شده جدید است و با نتایج پژوهش‌های دیگر همخوانی ندارد. این نظریه در بطن خود حاوی دلالت‌هایی در زمینه‌ی اهداف، اصول و روش‌های تربیتی است: توانمندی فکری متربیان در کشف روابط حاکم بر فعل انسان و پدیده‌ها در کنار آمادگی در مواجهه‌ی هدفمند با رخدادهای اجتماعی و تلاش برای همسوسازی خود با قوانین و سنت‌های اجتماعی به‌منظور بهره‌مندی از هنجارهای مطلوب تعبیه‌شده در عالم هستی، ازجمله اهداف واسطی است که باید در فرایند تربیت مدنظر قرار گیرد. اصل اعطای بینش به متربیان و درونی‌سازی آن، به‌عنوان مرجع هدایتگر درونی، ارتقای سطح هشیاری و تحلیل متربیان در نگاه به رویدادهای زندگی و کشف قوانین، اصل تعقل و اندیشه‌ورزی در رویدادهای اجتماعی، اصل مسئولیت‌پذیری و آمادگی متربی برای اقدام و مداخله به‌منظور آینده‌سازی، ازجمله اصول تربیتی است. لازمه‌ی توجه به این اصول، بایسته‌هایی را در نظام آموزشی در پی خواهد داشت؛ ازجمله: چرخش از توحید نظری به توحید افعالی در محتوای برنامه‌ی درسی، محوریت دیدگاه ارتباط‌نگر در برنامه‌ی درسی به‌جای دیدگاه تفکیکی، تدوین برنامه‌ی درسی با محوریت نقش‌آفرینی اجتماعی متربیان و رویکرد آینده‌پژوهی در طراحی برنامه‌ی درسی. تحقق این امر از طریق روش‌هایی چون اختصاص دادن بخش‌هایی از دروس دینی و تاریخ و ادبیات به تبیین قوانین اجتماعی، بهره‌گیری از ابزارهایی نظیر فیلم، رمان، تئاتر، کارتون و پویانمایی در ترسیم رابطه‌ی انتخاب‌ها با پیامدهای اجتماعی، اختصاص ساعات پرورشی و کتاب‌خوانی به طرح مسائل اجتماعی و فراهم کردن زمینه‌ی گفتگو برای طبقه‌بندی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب از دیدگاه متربیان، در کنار طراحی اردوهای علمی هدفمند. پیشنهاد می‌گردد نتایج این پژوهش در قالب کارگاه‌هایی در مراکز رسمی تعلیم و تربیت ازجمله مدارس و دانشگاه فرهنگیان برای آگاه‌سازی مربیان ارائه و مورد تبادل‌نظر و گفتگو قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه‌ی آیت‌الله مکارم شیرازی.
- آصفی، محمدمهدی؛ فلسفه تاریخ؛ قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵ ش.
- آقاجانی، نصرالله؛ «ویژگی‌ها و انواع سنت‌های الهی در تدبیر جوامع»؛ اسلام و مطالعات اجتماعی، سال ۲، شماره ۷، ۱۳۹۳ ش.
- افضل‌ی، علیرضا و همکاران؛ «سنت‌پژوهی رویکردی نوین در آینده‌پژوهی سنت رزق»؛ اندیشه‌ی مدیریت راه‌بردی، سال ۱۴، شماره ۲۷، ۱۳۹۹ ش.
- افضل‌ی، علیرضا؛ «مدیریت اسلامی، مدیریت مبتنی بر سنت‌های الهی»؛ تحقیقات بنیادین علوم انسانی، سال ۲، شماره ۵، ۱۳۹۵ ش.
- الگار، حامد؛ درس‌گفتارهای حامد الگار؛ ترجمه‌ی اسحاق اکبریان؛ تهران: کتاب طه، ۱۳۸۳ ش.
- باقری، خسرو؛ نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی، ج ۱، تهران: مدرسه، ۱۳۹۵ ش.
- بلیکی، تورمن؛ پارادایم‌های تحقیق در علوم انسانی؛ ترجمه‌ی سید حمیدرضا حسینی و محمدتقی ایمان و مسعود ساجدی؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱ ش.
- ترخان، قاسم؛ «تأملی در قوانین فرامادی پیشرفت بر اساس سنت‌های اجتماعی الهی»؛ حکمت اسلامی، سال ۵، شماره ۱، ۱۳۹۷ ش.
- جعفری‌نژاد، مسعود؛ زارع، غلامحسین؛ شفیعی، اسماعیل؛ «نقش سنت‌های الهی در تداوم انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری»؛ رهیافت انقلاب اسلامی، سال ۱۴، شماره ۵۱، ۱۳۹۹ ش.
- دانایی‌فرد، حسن؛ «روش‌شناسی مطالعات دلالت‌پژوهی در علوم اجتماعی و انسانی»؛ روش‌شناسی علوم انسانی، دوره ۲۲، شماره ۸۶، ۱۳۹۵ ش.
- دیلمه، نیکو؛ «مفهوم‌شناسی سنت توفیق و اسباب تحقق آن از منظر وحی»؛ کتاب قیام، سال ۱، شماره ۴، ۱۳۹۰ ش.
- —؛ «بررسی سنت اجتماعی مداوله و اهداف آن در قرآن کریم»؛ مطالعات تفسیری، شماره ۲۶، ص، ۱۳۹۵ ش.
- رجبی، علی‌اصغر و همکاران؛ «سنت‌های الهی حاکم بر حرکت تاریخ در قرآن و نهج‌البلاغه»؛ تاریخ اسلام، دوره ۲۲، شماره ۸۶، ۱۴۰۰ ش.
- رجبی، محمود؛ «سنت‌های اجتماعی در قرآن ویژگی‌ها و مبادی و روش کشف سنت‌ها»؛ معرفت فرهنگی اجتماعی، سال ۲، شماره ۵، ۱۳۸۹ ش.
- رجبی، محمود؛ «تبیین جامعه‌شناختی برخی از سنت‌های اجتماعی قرآن»؛ قرآن‌شناخت، شماره ۷، ۱۳۹۰ ش.
- رحمانی، نیما؛ «معرفی سازمان سنت‌گرا در مقایسه با سازمان نیوتنی و کوانتومی»؛ اسلام و مدیریت، سال ۷، شماره ۱۳، ۱۳۹۷ ش.
- رفعت‌نژاد، محمدنقی و همکاران؛ «مدالیل تربیتی سنت‌های الهی با تأکید بر بُعد شناختی»؛ اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال ۱۰، شماره ۲۰، ۱۳۹۷ ش.

- سقای بی‌ریا، محمدناصر؛ «مقایسه سنن اجتماعی تمدن‌ساز انبیا و طاغوتیان از دیدگاه قرآن»؛ مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۲، شماره ۴، ۱۳۹۸ ش.
- صدر، محمدباقر؛ سنت‌های تاریخ در قرآن؛ ترجمه‌ی جمال موسوی؛ تهران: روزبه، بی‌تا.
- _____؛ سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن؛ ترجمه‌ی حسین منوچهری؛ تهران: نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۹ ش.
- صفائی، حسن؛ «بررسی تطبیقی "سنت امداد" در قرآن کریم و عهد عتیق»؛ معرفت ادیان، سال ۴، شماره ۱۳، ۱۳۹۱ ش.
- ضرابی، عبدالرضا؛ «سنت‌های تربیت‌ساز در المیزان»؛ معرفت، سال ۲۳، شماره ۲۰۲، ۱۳۹۳ ش.
- طباطبائی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین، ۱۳۷۴ ش.
- غفاری‌فر، حسن و سالاریه، صفورا؛ «نگاه فرایندی به سنت‌های اجتماعی در سوره‌ی اسراء»؛ اسلام و مطالعات اجتماعی، دوره ۷، شماره ۱، ۱۳۹۸ ش.
- غفورزاده آرانی، حسین و خادم علی زاده، امیر و عیسوی، محمود و خاندوزی، سید احسان؛ «بررسی اصول و سنت‌های اقتصادی در قرآن و روایات»؛ مطالعات اقتصاد اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۱، ۱۳۹۹ ش.
- فهیمی، علی؛ «سنت‌های الهی-تاریخی در دو سوره‌ی رعد و ابراهیم»؛ سخن تاریخ، شماره ۲، ۱۳۸۷ ش.
- قربانی، قدرت‌الله؛ «کارآمدی سنت‌های اجتماعی در قرآن»؛ پژوهش دینی، شماره ۲۵، ۱۳۹۱ ش.
- کرمعلیان، حسن؛ «تبیین اهداف تربیت اسلامی بر مبنای قلمروهای حیات»؛ تربیت اسلامی، دوره ۱، شماره ۲، ۱۳۸۵ ش.
- کوشا، غلام حیدر؛ «پژوهش در سنت‌های اجتماعی قرآن»؛ معرفت فرهنگی اجتماعی، سال ۱، شماره ۲، ۱۳۸۹ ش.
- مصباح، مجتبی؛ یوسفیان، حسن؛ فلسفه تعلیم و تربیت؛ قم: مدرسه، ۱۳۹۱ ش.
- نوری، روح‌الله؛ «تبیین تأثیر و نقش سنت ابتلا و امتحان الهی در برنامه‌ریزی»؛ مدیریت در اسلام، سال ۱۲، شماره ۳۵، ۱۳۹۶ ش.